

7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Nederland moet meer werken aan duurzame groei

Urgente problemen...

Diverse langetermijntrends vormen een serieuze bedreiging voor de maatschappelijke welvaart. De klimaatproblematiek, hardnekkige armoede, de toenemende behoefte aan energie, grondstoffen en landbouwgronden en het verlies aan natuur en biodiversiteit manifesteren zich wereldwijd. Nationaal en Europees blijft daarnaast extra aandacht nodig voor de gevolgen van de vergrijzing, sociale cohesie en de kwalificatie van de beroepsbevolking¹.

Tegen deze achtergrond dringt zich steeds meer de vraag op hoe de Nederlandse economie zich zou moeten ontwikkelen en, in het verlengde hiervan, hoe we in de toekomst ons geld kunnen en willen verdienen. Terecht wordt de verduurzaming van de economie daarbij vaak als een leidend uitgangspunt genoemd.

Innovatieaanpak moet centraal worden gesteld

Veel sterker zal moeten worden ingezet op innovatie in een duurzame richting. Voor de transitie naar een duurzame economie en duurzame werkgelegenheid is een structurele innovatieaanpak nodig.

In de afgelopen periode is er kaderstellend belangrijke vooruitgang geboekt. Het kabinet-Balkenende 4 heeft een speerpuntproject *Schoon en Zuinig* in het Regeerakkoord opgenomen. De centrale ondernemingsorganisaties VNO-NCW, MKB-Nederland en LTO Nederland hebben in november 2007 met het kabinet een duurzaamheidsakkoord afgesloten. De afspraken uit het Duurzaamheidsakkoord zijn meer in detail uitgewerkt in een aantal sectorale deelakkoorden. Het Duurzaamheidsakkoord en de sectorale deelakkoorden kennen twee pijlers. Enerzijds betreft dit grote en langdurige inspanningen ten aanzien van het kosteneffectief realiseren van energie-efficiëncyverbetering, CO₂-reductie en het ontwikkelen en inzetten van duurzame/hernieuwbare energie. In de terminologie wordt dit veelal aangeduid met 'meters maken'. Het realiseren van de afspraken op het terrein van klimaat en energie voor de periode tot 2020 vraagt om grote inspanningen.

De andere pijler betreft het ontwikkelen van een structurele innovatieaanpak waardoor Nederland internationaal koploper wordt op het gebied van energie- en klimaat-

1 CBS, CPB, PBL en SCP (2009) *Monitor Duurzaam Nederland 2009*.

innovatie. Belangrijk daarbij is dat de overheid erkent en mede ervoor zorgt dat internationaal opererende bedrijven op een gelijk speelveld kunnen blijven opereren. Daarmee kan worden bereikt dat internationale bedrijven niet onder druk van verstoorde concurrentieverhoudingen Nederland verlaten; bovendien vergroot het de kans dat belangrijke innovatieve ontwikkelingen bij deze bedrijven ook daadwerkelijk in Nederland tot stand komen.

Kaders voor een structurele innovatieaanpak zijn getrokken, maar de instrumentatie en implementatie vragen nog veel extra zorg en daadkracht. Het lijkt bijna inherent aan de politieke besluitvorming dat beleid gefragmenteerd plaatsvindt en de noodzakelijke continuïteit ontbeert. Voor burger en bedrijfsleven is wispelturig beleid buitengewoon lastig, voor de samenleving is het effect ronduit negatief: de beleidsdoelen worden niet gehaald of tegen te hoge kosten.

Bestaande dynamiek ondersteunen

Vele praktijkvoorbeelden laten zien dat steeds meer actoren worden gedreven vanuit een urgent gevoel dat ecologische, sociale en economische uitdagingen vragen om meer werk te maken van duurzame ontwikkeling. Ondernemingen zijn zich steeds meer bewust van de drijvende kracht die zij hierin kunnen uitoefenen, daarvoor aangespoord door de maatschappij en overheid.

De overheid moet die dynamiek ondersteunen met beleid gekenmerkt door coherentie, consistentie en continuïteit, zowel als het gaat om de doelstellingen van beleid als om de uitvoering op de verschillende schaalniveaus. Langetermijnplannen moeten worden bewaakt tegen de wisselvalligheden van de politieke beleidscyclus van een kabinetsperiode. Alleen dan ontstaat de ruimte om de korte investeringscycli van bedrijven te koppelen aan de langetermijndoelstellingen gericht op verduurzaming. Alleen dan kan de overheid zich bewijzen als een betrouwbare partner die burgers en bedrijven begeleidt in de omslag naar een meer duurzame samenleving.

7.2 Samenhangend en consistent overheidsbeleid

In het licht van de recente crises en de uitdagingen op de terreinen van klimaat, milieu, energie, voedsel en armoedebestrijding ziet de SER alle reden om het streven naar maatschappelijke welvaartsgroei en duurzame ontwikkeling veel serieuzer te nemen en nadrukkelijker in de beleidsvorming te verankeren dan nu het geval is. De budgettaire noodzaak als gevolg van de crises is een goede aanleiding om het

overheidsbeleid grondig te herijken. De raad doet daarvoor een reeks van aanbevelingen.

Internationale inbedding

Veel duurzaamheidskwesties hebben vanwege de verdergaande mondialisering en het open karakter van de Nederlandse economie grensoverschrijdende aspecten en daarom is internationale afstemming van groot belang. Dat geldt in het bijzonder voor vraagstukken van energie en klimaat. Zo kan afstemming van beleid (kosten)-effectiever zijn, en voorkomen dat concurrentieverhoudingen en internationale handel verstoord raken.

Voor de verduurzaming van de Nederlandse economie is het Europese beleid in veel opzichten leidend. Tijdens de klimaatop in Kopenhagen is eens te meer gebleken dat de Europese Unie goede bedoelingen resulterend in een voldragen standpunt niet weet om te zetten in een effectieve onderhandelingsstrategie en uiteindelijk in een bevredigend onderhandelingsresultaat. Voor een daadkrachtige aanpak is een goede afstemming noodzakelijk, zowel tussen lidstaten als tussen programma's. Dat geldt op het gebied van milieu en energie en voor de thema's die onderdeel uitmaken van de Europese duurzaamheidsstrategie. Dit geldt ook voor de Lissabonstrategie als het pleidooi van de SER wordt opgevolgd om de milieu-, klimaat- en energieproblematiek duidelijker te verankeren in de vernieuwde Lissabonstrategie².

Daarnaast stelt duurzame ontwikkeling eisen aan de mondiale context waarin Nederland opereert. Zo is Nederland gebonden aan diverse VN-verdragen. De koninklijke weg om verduurzaming te bevorderen is door internationale normen in breed gedragen internationale verdragen af te spreken. Internationale verdragen zijn noodzakelijk, maar komen tot stand via langdurige processen en geven onzekere uitkomsten. Ook andere sporen zijn daarom nodig: handelsmaatregelen, keurmerken en maatschappelijk verantwoord ondernemen (ook in de keten)³.

Een bredere set van indicatoren

Bij duurzame ontwikkeling is het onvermijdelijk om afwegingen te maken. Daarbij kan het nodig zijn om keuzen voor of tegen te maken. Indicatoren en benchmarks kunnen dan behulpzaam zijn.

De nadruk in het beleid ligt momenteel vooral op nationaal inkomen en economische groei. De SER vindt dat ook andere indicatoren (gericht op milieu, natuur

² SER (2009) *Advies Europa 2020: de nieuwe Lissabonstrategie*.

³ SER (2008) *Advies Duurzame globalisering*.

en sociale ontwikkeling) met meer nadruk bij het beleid moeten worden betrokken. Verdere verfijning van indicatoren moet daarbij geen doel op zich zijn. Reeds bestaande indicatoren kunnen waarschijnlijk in die behoefte voorzien. Het gaat er uiteindelijk om de verschillende indicatoren in samenhang te bezien.

De SER beveelt het kabinet aan om het CBS en de planbureaus uit te nodigen om – in aansluiting op de Europese aanpak – te komen tot een overzichtelijke set van indicatoren ('dashboard'), die op relevante momenten in het politieke proces een substantiële rol kunnen spelen. Die momenten zijn onder meer de doorberekening van verkiezingsprogramma's, het regeerakkoord en de jaarlijkse begrotingscyclus.

Eco-efficiënte innovaties centraal

Hoewel het transitiebeleid enige resultaten laat zien, is er nog relatief weinig succes met eco-efficiënte innovatie. De SER acht een versterking van het technologie- en innovatiespoor cruciaal. Hierbij moet de overheid vooral de weg bewandelen om via voortschrijdende normstelling op het gebied van energie- en materiaalverbruik en emissies, de lat voor producenten en ketens steeds hoger te leggen. Bij verhandelbare producten vindt de normstelling op EU-niveau plaats. Dankzij de grootte van de Europese markt vervullen de EU-normen in toenemende mate wereldwijd een aanjagende rol⁴.

Nederland scoort laag als het gaat om de omzet van schone technologieën. Nederland dreigt de boot te missen in een van de grootste mondiale groeimarkten van de toekomst, terwijl ons land juist over een groot aantal bedrijven beschikt die uitstekend gepositioneerd zijn om leidende posities van de wereldmarkt van schone technologie in te nemen⁵. Het beleid zal daarom moeten aangrijpen op de onderliggende faalfactoren.

Een van die faalfactoren is dat er onvoldoende kapitaal beschikbaar is voor schone technologie, vooral in de vroege ontwikkelingsfase. Investerders trekken zich terug uit Nederlandse schone technologie en kiezen voor andere Europese landen. De raad is van mening dat kennisinvesteringen, en dan in het bijzonder eco-efficiënte innovatie, binnen de begroting een zwaarder accent moet krijgen⁶.

Een andere zwakte is het Nederlandse innovatiebeleid, dat zich onvoldoende vertaalt in een versterking van de economische positie. De verschillende technologieën

4 SER (2008) Advies *Duurzame globalisering: een wereld te winnen*, inz. par. 4.5.2.

5 Roland Berger (2009) *Clean Economy, Living Planet; Building the Dutch Clean Energy Technology Industry*, in opdracht van het Wereld Natuurfonds, Zeist.

6 Zie ook: SER (2009) Advies *Europa 2020: de nieuwe Lissabon-strategie*.

worden niet consistent gesteund voorafgaand aan en bij de marktintroductie. Voor dit knelpunt heeft de SER eerder aanbevolen om de fragmentatie in het financiële instrumentarium te doorbreken en over te gaan op ‘trajectfinanciering’ die de succesieve stappen in het innovatieproces tot en met marktintroductie ondersteunt⁷. Het succesvol doorlopen van een deel van het innovatietraject resulteert dan vanzelf in ondersteuning in de volgende fase, zodat de continuïteit is verzekerd.

Leren van beleid

Met de innovatieaanpak, veelal aangeduid als transitiebeleid, is de afgelopen jaren in diverse vormen veel ervaring opgedaan. De analyse laat zien dat een structurele innovatieaanpak nog niet van de grond is gekomen. Belangrijke oorzaak is de worsteling van politiek en overheid tussen enerzijds het realiseren van korte-termijnduurzaamheidsdoelstellingen en anderzijds het stimuleren van lange-termijn-innovaties en doorbraaktechnologieën.

Ook het Innovatieplatform constateert in het recente advies⁸ dat een structurele innovatieaanpak nog niet van de grond is gekomen, dat dat absoluut wel zou moeten, dat er goede kansen zijn voor Nederland maar dat Nederland hiervoor nu een gerichte aanpak moet opzetten. Het Innovatieplatform doet hiervoor verschillende aanbevelingen, waarvan de belangrijkste is het ontwikkelen van een sleutelgebieden-aanpak voor duurzame energie. De sleutelgebiedenaanpak zoals ook voor andere sectoren van de economie met succes is toegepast, kenmerkt zich door publiek-private samenwerking op het terrein van innovatie (in dit geval een innovatieaanpak duurzaamheid) waarbij langjarige commitments van zowel de overheid als het bedrijfsleven continuïteit garanderen. De lerende overheid zou daar in een toekomstgericht duurzaamheidsbeleid haar voordeel mee moeten doen. In het kader van beleidsleren roept de SER het kabinet op om de ervaringen van het transitiebeleid nauwkeuriger te analyseren en de beleidslessen ook te betrekken bij KADO en Schoon en zuinig. Dat moet niet ten koste gaan van de continuïteit. Aandachtspunt is dat resultaten in transitietrajecten veelal niet lineair verlopen. Te snel bijsturen leidt dan tot discontinu beleid.

Volgens de SER zouden praktijkexperimenten in zowel het transitiebeleid als in KADO een veel grotere rol moeten spelen. Thema’s uit KADO kunnen fungeren als leerpilots met als doel om een meer integraal en coherent transitieproces bij de

7 Het gaat hierbij om de verschillende innovatiefasen: R&D, pilot/demonstratie, marktintroductie en opschaling. Zie: SER (2006) *Advies Naar een kansrijk en duurzaam energiebeleid*, p. 55.

8 Innovatieplatform (2010) *Duurzame energie: Economisch groeigebied voor Nederland met groene potentie*, 22 februari 2010.

overheid te bevorderen. Uiteindelijk zouden die pilots duidelijk moeten maken hoe duurzaamheid verankerd kan worden in het beleidsproces.

Een integrale benadering

De SER constateert dat het transitiebeleid en de KADO zich primair richten op economisch-ecologische thema's, vooral op het terrein van energie, klimaat en milieu. Dat is gegeven de grote vraagstukken die hier spelen begrijpelijk. Toch vindt de SER dat gewaakt moet worden voor een te enge benadering van duurzame ontwikkeling. Duurzame ontwikkeling omvat ook onder meer biodiversiteit en de sociale dimensie. Het brede afwegingskader, inclusief de belangentegenstellingen en dilemma's die zich daarbij voor kunnen doen, moet steeds het vertrekpunt zijn bij het zoeken naar duurzame oplossingen. Het ontbreken van verbindende visie op de verschillende dimensies van duurzame ontwikkeling bemoeilijkt een integrale benadering.

Stroomlijning van beleidsprogramma's

Momenteel is het beleid niet samenhangend. De SER is voorstander van een stroomlijning van diverse beleidsprogramma's, ook in samenhang met de Europese duurzaamheids- en innovatieprogramma's. Comparatieve voordelen van Nederland zijn daarbij van belang. Het Innovatieplatform heeft die voordelen in de sleutelgebiedenaanpak geïdentificeerd. Verder vindt de raad het belangrijk dat ook in de sleutelgebiedenaanpak duurzaamheid als leidend beginsel gaat gelden en deze aanpak bij de stroomlijning van activiteiten wordt betrokken.

Verankering van duurzaamheid in beleid

De raad verwacht van de overheid een heldere aanduiding van te maken strategische keuzes, van sociale dilemma's die het maken van keuzes bemoeilijken, en van mogelijke oplossingsrichtingen. Beleidsmakers moeten met steun van maatschappelijke actoren draagvlak voor beleidsaanpassingen verwerven en samenhang in het beleid tot stand brengen.

Met het transitiebeleid zijn (proces)resultaten geboekt, maar er gaat ook nog veel mis. Zo heeft het beleid in den brede niet geleid tot een systematische innovatieaanpak. Vooral nichespelers en regionale partijen lopen op tegen bureaucratie, verkokering tussen departementen en incoherentie tussen schaalniveaus. Dit type faalfactoren doet zich al jaren voor en de raad heeft er dan ook geen vertrouwen in dat marginale aanpassingen in het organogram van de overheid daarop een adequaat antwoord zullen opleveren.

In het licht van het bovenstaande concludeert de raad dat de consistentie en het integrale karakter steviger moeten worden verankerd in het overheidsbeleid. Als voorbeeld kan dienen het Deltaprogramma, dat is gericht op waterveiligheid en zoetwatervoorziening, en dat is aanbevolen door de Deltacommissie. Net als het Deltaprogramma is een integrale aanpak nodig en (zelf)binding van de overheid aan een langetermijnproces. Duidelijk zou moeten worden vastgelegd waar welke verantwoordelijkheden liggen. Volgens de raad zou de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor duurzame ontwikkeling de departementen moeten overstijgen. Die zelfbinding zou uiteindelijk de vorm kunnen krijgen van een wet op de duurzaamheid. Het gaat bij de in deze wet vast te leggen procesafspraken nadrukkelijk niet om nieuwe verplichtingen voor het bedrijfsleven.

Instrumentenmix

Het beginsel ‘de vervuiler/gebruiker betaalt’ vormt een belangrijk uitgangspunt voor het streven naar maatschappelijke welvaart en duurzaamheid. Door maatschappelijke (externe) kosten in rekening te brengen wordt innovatie in een duurzame richting bevorderd. Bij de maatvoering moet rekening worden gehouden met de gevolgen voor de positie van het op internationale markten concurrerende Nederlandse bedrijfsleven. Aan dit principe kan op verschillende manieren invulling worden gegeven. Daarbij kan het gaan om:

- verhandelbare emissierechten voor internationale sectoren;
- energiebelasting voor overige sectoren;
- prestatienormen in sectoren zoals de bouw;
- fiscale verduurzaming;
- convenanten;
- het kritisch bezien van (fiscale) subsidies op negatieve gevolgen voor het milieu.

Bij fiscale verduurzaming is van belang dat voor sommige fiscale regelingen (bijvoorbeeld de btw-tariefindeling) de besluitvorming op EU-niveau plaatsvindt. De raad moedigt het kabinet aan om in Europees verband de mogelijkheden van een fiscale verduurzaming of vergroening te vergroten. Wat de nationale beleidsruimte betreft, zoals de inschaling van btw-tariefschalen, acht de raad het van groot belang dat ook hier rekening wordt gehouden met het Europese level playing field. Bij een differentiatie van btw-tarieven naar duurzaamheid is het van belang te kijken naar de duurzaamheid over de gehele levenscyclus van een product.

Bij fiscale verduurzaming kan het bijvoorbeeld gaan om het verhogen of verbreden van heffingen voor niet-duurzame producten. De kilometerbeprijzing is een voorbeeld. De SER heeft zich al in 2005 voor de kilometerbeprijzing uitgesproken in een

advies over een mobiliteitsmarkt⁹. In een mobiliteitsmarkt betaalt de gebruiker of vervuiler voor de maatschappelijke kosten die hij veroorzaakt. Een mobiliteitsmarkt zorgt bovendien voor een meer directe wisselwerking tussen aanbod en gebruik van infrastructuur. De prijsvorming op de mobiliteitsmarkt zal duidelijk maken waar de grootste capaciteitsknelpunten zich voordoen. Vervolgens kan voor die knelpunten de meest kosteneffectieve oplossing worden gezocht.

7.3 Naar een nationale duurzaamheidsstrategie

De raad constateert dat het bewustzijn bij het Nederlandse bedrijfsleven toeneemt dat een structurele omslag in beleid in duurzame richting noodzakelijk is. 'Duurzaam' is een sterke reputatie en duurzame ontwikkeling biedt (mede daardoor) het bedrijfsleven kansen voor nieuwe producten en werkgelegenheid.

Verduurzaming doet zich niet alleen voor bij grote bedrijven, zoals de Nederlandse multinationals die kopposities innemen in de *Dow Jones Sustainability Index*, maar in toenemende mate ook bij mkb-bedrijven¹⁰.

De SER roept het kabinet op om die dynamiek te ondersteunen door een aanzet te geven voor een integrale strategie waarin een structurele innovatie aanpak voor verduurzaming van de economie centraal staat. Structureel staat hier voor consistent, coherent en toekomstgericht. Die aanpak zou in ieder geval de volgende kenmerken moeten hebben:

- Het realiseren van een sleutelgebiedenaanpak waarbij economische focusgebieden worden benoemd en waarbij publieke en private initiatieven worden verbonden.
- Het Nederlandse bedrijfsleven in leidende posities brengen op de wereldmarkt van schone technologie.
- Het voorbereiden van werknemers op de kennis en vaardigheden die een duurzame economie vraagt.
- Het toewerken naar consumptie- en productiepatronen die passen binnen de randvoorwaarden van het fysisch-ecologische systeem.

In een nationale duurzaamheidsstrategie is niet alleen de overheid aan zet. Bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en burgers vervullen eveneens een rol. Vergaande innovatie richting duurzaamheid kan grote sociaal-economische gevolgen met zich brengen. Sociale partners in de SER vinden het noodzakelijk dat hierover goed wordt nagedacht. Ingebed in een samenhangend en consistent langetermijnper-

⁹ SER (2005) *Advies Nota Mobiliteit*.

¹⁰ EIM; Beco (2009) *Economische tegenwind van invloed op duurzaam ondernemen in het MKB*.

spectief van de overheid willen sociale partners en natuur- en milieuorganisaties binnen de sociaal-economische context met het nieuwe kabinet ambitieuze afspraken maken over verschillende aspecten van deze verduurzaming in verschillende sectoren van de economie. Verduurzaming is een proces van lange adem; richtinggevende doelstellingen zijn nodig om het tempo te bepalen. In de uitwerking zullen de afspraken zo veel mogelijk moeten worden toegespitst op de specifieke kenmerken van de sector en de keten. Zo zal de komende advisering over de biobased economy worden benut om een eerste invulling te geven aan een innovatieaanpak voor verduurzaming van de economie en de sociaal-economische gevolgen daarvan.

Het Nederlandse bedrijfsleven

De mate van duurzaamheid van het bedrijfsleven is uiteraard in eerste instantie de eigen verantwoordelijkheid van iedere individuele onderneming. Bedrijven geven daaraan invulling door maatschappelijk verantwoord ondernemen, ketenbeheer en verduurzaming van bedrijfsvoering en arbeidsvoorwaarden. Daarnaast wordt de bewegingsruimte van ondernemingen door het beleid van de Europese en nationale overheid bepaald. Het gaat hierbij in belangrijke mate om wet- en regelgeving, financiële instrumenten en convenanten. De concurrentiepositie van met name internationaal opererende bedrijven is daarbij een belangrijk aandachtspunt.

Elke sector kent koplopers, achterblijvers en een (grote) middengroep. Benchmarking kan bijdragen aan bijvoorbeeld een snellere verspreiding van de best beschikbare technologieën. De overheid kan benchmarking ondersteunen met convenanten (onder de procedurele en inhoudelijke voorwaarden zoals geschetst in paragraaf 4.3). In onder meer de chemie zijn op die manier goede resultaten geboekt. Zulke voorbeelden verdienen navolging, bijvoorbeeld in bouwsectoren.

Andere interessante initiatieven vinden plaats in de bankensector. Zo werkt de Rabobank met het Wereld Natuur Fonds samen om voor de Nederlandse markt een investeringsfonds te creëren dat zich richt op duurzame energie en schone technologie. Ook willen Nederlandse banken om te bezien hoe zij het best kunnen bijdragen aan een lagekoolstofeconomie. De SER roept het kabinet op dit initiatief aan te grijpen om samen met deze sector, en bij voorkeur ook met pensioenfondsen, tot financieringsconstructies te komen die het bedrijven gemakkelijker maakt om verduurzamingsprocessen tot stand te brengen. Adequate financieringsmogelijkheden voor eco-efficiënte investeringen vormen een belangrijke voorwaarde voor een duurzaam handelingsperspectief voor het bedrijfsleven.

Samenwerking binnen grenzen

Samenwerking tussen ondernemingen is veelal noodzakelijk in de realisatie van duurzame ontwikkeling, maar deze samenwerking mag een gezonde mededinging niet belemmeren. Volgens de raad is er binnen het huidige mededingingsrecht op zich voldoende ruimte voor samenwerking om niet-economische belangen te realiseren. Een veelgehoorde klacht in de visserij is dat het mededingingsrecht duurzame ontwikkeling belemmert. Volgens de raad is mededingingsrecht hier misschien wel een beperkende factor, maar valt dit nauwelijks als hoofdprobleem aan te wijzen. Er zijn daar verschillende oplossingsrichtingen mogelijk, waaronder ook publiekrechtelijke routes om sociale en ecologische doelstellingen te adresseren.

Een mogelijk knelpunt is wel dat ondernemingen onzekerheid ervaren over wat wel en niet mag volgens het mededingingsrecht. Volgens de raad is het dan ook van belang dat er zo veel mogelijk transparantie bestaat over de grenzen van het mededingingsrecht en de wijze waarop niet-economische belangen worden meegewogen. De mededingingsautoriteiten kunnen hieraan een bijdrage leveren door heldere richtsnoeren, overleg met ondernemingen en de publicatie van informele zienswijzen.

De positie van werknemers

Verduurzaming van de economie vereist een groot aanpassings- en reactievermogen van alle economische actoren. Benutting van het grote potentieel aan 'groene' banen betekent dat het bedrijfsleven de kansen op dit gebied onderkent en de strategische beleidsvorming hierop afstemt. Vervolgens vereist een omslag naar meer groene banen dat werknemers moeten worden voorbereid op nieuwe kennis en vaardigheden die bij andere technologieën passen. Deze omschakeling stelt vaak hoge eisen aan betrokkenen. Om-, her- en bijscholing is daarom vaak noodzaak. Diverse opleidingen voor zowel hoger als lager opgeleiden spelen hier al op in. Volgens de SER verdienen deze voorbeelden stimulering en navolging.

Verduurzaming beperkt zich niet alleen tot de technologische kant, maar heeft ook betrekking op vernieuwing van werkprocessen (sociale innovatie) met toepassing van moderne managementprincipes (waarbij medewerkers op hun eigen verantwoordelijkheid worden aangesproken en over een zekere experimenteerruimte beschikken), flexibele organisatieprincipes en aandacht voor de persoonlijke ontplooiing van de werknemer. De raad is er voorstander van dit type vernieuwing te betrekken bij het werk van het Nederlands Centrum voor Sociale Innovatie (NCSI), zodat duurzaamheid ook daar beter te verankeren valt.

De rol van de consument

Ook druk vanuit de samenleving is een belangrijk middel om ondernemingen in een duurzame richting te sturen. De overheid kan hier een stimulerende rol in spelen door duurzame consumptie te stimuleren. Essentieel voor een goed begrip van duurzaam consumeren is het onderscheid tussen de burger- en consumentenrol die ieder individu vervult. Het grote verschil tussen burgerbezorgdheid (iedereen is voor een schoon milieu en eerlijke handel) en consumentenhandelen (een laag geprijsd doorsneeproduct wint het meestal van een duurder duurzaam product) betekent dat sturen op een groter duurzaamheidsbesef van de bevolking weliswaar helpt, maar op zich onvoldoende is om de gewenste gedragsverandering in duurzame richting tot stand te brengen. De inzet van meer prijsprikkels om tot concurrerende prijzen te komen, is onontbeerlijk om het marktaandeel van duurzame producten en diensten substantieel te vergroten.

Voor duurzame consumptie is daarnaast onder meer openheid nodig over de wijze waarop een product tot stand wordt gebracht en over de wensen van burgers en consumenten. Gedeelde normen over milieukwaliteit, arbeidsomstandigheden in ontwikkelingslanden en dierenwelzijn zijn ook van belang voor duurzaam consumentengedrag. In het verzoenen van de burger- en consumentenrol kan tot slot ook de detailhandel een cruciale rol spelen. Deze sector kiest er steeds vaker voor om onduurzame producten niet meer aan te bieden (bijvoorbeeld vis zonder MSC-label, en onverdoofd gecasteerde biggen). Met een gericht duurzaam aanbod kan de detailhandel het beste inspelen op de vraag van de consument.

Den Haag, 21 mei 2010

A.H.G. Rinnooy Kan
voorzitter

V.G.M. Timmerhuis
Algemeen secretaris